

דבר ה' זו הלכה (שבת קל"ח):

הלכה שבועית בנושאים אקטואליים

פתיחה להלכות איסור אכילת שרצים שקצים ורמשים

א. הכנת ריבות מפירות שמוחזקים כנגועים בחרקים

כבר למדנו שאסור לאכול פירות וירקות שמוחזקים כנגועים בחרקים או שיש בהם 'מיעוט מצוי' של חרקים בלי בדיקה לפני האכילה ובלי ניקוי יסודי. אמנם פירות וירקות שהרגילות היא לטחון אותם, אין חובה לבדקם לפני הטחינה, מאחר ועל ידי הטחינה החרקים שאולי נמצאים בפירות ובירקות יחתכו, ולא יהיו יותר 'בריה' שאינה בטלה, וכך יתבטלו ברוב המאכל¹. ומותר לבטל איסור באופן זה, מאחר והכוונה היא לא לבטל את האיסור אלא להשתמש בפירות ובירקות בדרך הרגילה². אך למעשה יש לחוש לדעת הפוסקים שחלקו את הדין לפי מידת שכיחות החרקים במאכל: - מאכל שמוחזק כנגוע, אסור לטחון ללא בדיקה שטחית שתוציא אותו מגדר "מוחזק כנגוע". - מאכל שלא מוחזק כנגוע אך מצויה בו נגיעות, ראוי לבדוק גם אותו בדיקה קלה על מנת להתיר טחינה³.

מקורות והערות

- [בעניין זה התפרסם מאמר גדול של ראש בית המדרש הרב גיורא ברנר שליט"א, בקובץ השנתי בעלי אסופות (קיץ תשע"ד). כאן הבאנו רק את סיכום השיטות מתוך המאמר הנ"ל. המעוניין לקבל את המאמר המלא יכול לפנות במייל חוזר ובלנ"ד נשלח לו את המאמר] א. ישנן מספר שיטות בפוסקים מהו שיעור הביטול בחרקים שונים. דעה ראשונה היא דעת השו"ע וסיעתו שלדעתם בכל סוגי החרקים די ברוב על מנת להתיר ולא צריך שישים (כיון שהחרקים הם דבר מאוס). דעה שניה היא דעת הרוקח וסיעתו שדווקא בזבובים ויתושים די ברוב על מנת להתיר, אך תולעים אינם נחשבים מאוסים כל כך וצריך שישים להתיר. דעה שלישית היא דעת הרדב"ז והאו"ה וסיעתם שבכל סוגי החרקים צריך שישים על מנת להתיר (וראוי לחוש לשיטתם לפחות לכתחילה כשאין עוד צרופים להתיר). ב. נחלקו הפוסקים האם בסתמא אומרים שיש ששים בפרי כנגד החרק. דעת מהר"ם והרא"ש וסיעתם שאף שצריך ששים על מנת לבטל את החרקים הרי שבכל פרי יש ששים כנגד החרק שבתוכו.

ודעת תרה"ד וסיעתו שרק בפירות גדולים וגסים אנו אומרים שודאי יש ששים כנגד החרק אך בפירות קטנים אין להתיר בזה בסתמא.

ג. נחלקו הפוסקים במקרה שאין די שיעור על מנת לבטל את החרק בפרי האם הפרי נעשה חנ"ן (מטעם איסור דבוק) או שלא נעשה חנ"ן ודי לשער בכלל התבשיל כנגד החרק בלבד. דעת הראב"ה ומהרש"ל שחרק עושה את כל הפרי חנ"ן וצריך לשער כנגד כל הכלי. ודעת הרמ"א שלא חוששים בזה לחנ"ן ודי לשער רק כנגד החרק (ולדינא נראה שלא צריך לחוש לחומרת הראב"ה כיון שיש בדבר צירופים רבים להיתר).

2. מותר לעשות פעולה בה בפועל מבטל את האיסור, אם אינו מתכוון לבטל את האיסור, אמנם נחלקו הפוסקים בגדר "אינו מתכוון" לעניין זה.

א. דעת הגרע"א, הדברי מלכאל והאבנ"ז שרק אם מעשהו מוכיח שאינו רוצה בעירוב האיסור בהיתר (וכגון בחימום הדבש שנתערבו בו נמלים) נחשב הדבר שאינו מתכוון לבטל את האיסור. האבנ"ז מוסיף להתיר גם כשמעשה הביטול הוא כזה שנעשה באופן נורמלי גם לאכילת היתר שלם ללא ביטול (כגון טחינת החיטים שאפשר שעושה לצורך הכהן), ובדומה לזה כתב גם המשיב דבר. אמנם מרע"א נראה שאינו מסכים להיתר זה.

המשיב דבר הציע לחלק בין ביטול טעם איסור (שאז מותר כל שאינו מתכוון בהדיא לביטולו) לבין ביטול ממשות האיסור (שאסור אפילו שאינו מתכוון) 1.

דעת היד יהודה שרק בכה"ג שפועל להוציא את האיסור ועי"ז בע"כ נתבטל ג"כ קצת מאיסור מותר (אך כתב שאין למחות במקילים יותר מזה ובתנאי שמיי"ר בנטל"פ).

מאיך דעת הצ"צ, מנח"י, גינת ורדים וערוה"ש שכל שיש לו כוונה אחרת במעשהו (ולא לשם ביטול האיסור) אין בדבר משום ביטול איסור לכתח' (ואפי' אם אין מעשה המוכיח שאין כוונתו לבטל את האיסור), וכ"נ שהיא גם דעת המג"א.

דעת הפר"ח שרק בכה"ג שעושה ע"מ ליהנות ממה שמעורב גוף האיסור בהיתר נחשב שמתכוון לביטול האיסור ואסור משום מבטל איסור לכתח'.

דעת החזו"א שאם בפועל נהנה ממצאות האיסור בתערובת אסור הדבר משום ביטול איסור לכתח' (אפי' שאינו מתכוון לביטול) ורק אם גם אינו מתכוון וגם אינו נהנה יהיה מותר.

¹ ואמנם לא נתבאר לגמרי אם המשיב דבר ס"ל כחידוש זה לדינא שהרי אח"כ כתב "מיהו נראה דא"צ לחדש סברא דהיתר" והביא ביאור אחר להיתר.

- ב. מדברי פוסקים רבים ומכללם התו"ח, ט"ז, ש"ך, פרישה, צ"צ הקדמון, פר"ח וחכ"א נראה שדי בטעם שאינו מתכוון לבדו ע"מ שלא לחשוש לביטול איסור לכתח'.
- ודעת הגרע"א המשיב דבר והדברי מלכיאל שההיתר לבטל איסור משום שאינו מתכוון אינו מועיל לבדו ויש להקל בזה רק בהצטרף עוד טעמי היתר.²
- ג. דעת הב"י, ט"ז, פר"ח וערוה"ש שההיתר לבטל את האיסור משום שאינו מתכוון לכך הוא דווקא בכה"ג שא"א בענין אחר (ודלא כב"ח שמתיר אפי' כשאפשר בענין אחר).
- ובדברי הרמ"ע מפאנו יש להסתפק שאפשר שס"ל שכשא"א בענין אחר (כגון שכל אותו סוג פרי יאסר באכילה בלא זה) יהיה מותר אף לכוון לכתח' לבטל את האיסור.
- ד. הפרמ"ג, בית שלמה ומהרש"ם כתבו שה"ה אם יש טרחה מרובה לעשות בענין אחר חשיב כא"א בענין אחר וכל שלא מתכוון יהיה מותר לבטל את האיסור.
- ה. דעת האמרי בינה שהאוכל איסור מאוס במתעסק חייב ככל דין מתעסק בחלבים ועריות. ודעת השיבת ציון שבדבר מאוס אין את החומרה של מתעסק וממילא לא שייך להחשיב שהאדם מתכוון לאכול דבר מאוס א"כ הוא מתכוון בהדיא לאכול אותו בדווקא, אך הוסיף שאם ברור לו שיש בו חשש תולעים ולא בדקו לפני אכילתו נחשב כמתכוון בהדיא לאכול את התולעת (ולענ"ד כוונתו שיבדוק עד שיצא הפרי מגדר מוחזק בתולעים). בשו"ת מנח"ש מביא את שיטת השיבת ציון כצירוף לצדדי היתר נוספים.
- ו. לפי השיבת ציון נראה שכל שטוחן מאכל שיש בתוכו איסור מאוס נחשב כלא מתכוון לבטלו (וממילא לא יהיה בזה משום ביטול איסור לכתח') ונראה שגם הפר"ח יסכים עם היתר זה.
3. ההלכה למעשה בשאלתנו נתונה במחלוקת פוסקים:
- א. הגרי"י פ"ש זצ"ל בשו"ת אבן ישראל (ח"ז סי' לא) כתב שירקות שדרך לבשלם יכול לבדוקם בדיקה כזו שתוציאם ממציות של ודאי איסור למציות של ספק איסור, ואז אין בבישולם משום ביטול איסור כיון דהוי ספק איסור, ויש להתיר דהוי ס"ס ספק אין תולעים וספק נימוחו (ואמנם הוא שם דיבר על מוסדות ובתי עסק שחייבים ע"פ חוק להגיש ללקוחות דווקא ירקות נגועים ויהיה הפסמ"ר אם לא ימצאו דרך להתיר להגיש מאכלים אלה, אך צ"ע מה תהיה דעתו באין הפסמ"ר).
- ב. הרה"ג משה ויא שליט"א בספרו בדיקות המזון כהלכה (ח"א פ"ז סע' ד-ז) חילק את דינינו לכמה דרגות, במאכלים שהם ודאי נגועים או שהם בד"כ נגועים אסור לטוחן במטרה לבטל את התולעים המצויים בו (ולחסוך את הבדיקה). אך במאכלים שרק לעיתים הם נגועים ורוצים לטוחןם די בבדיקה

² ואמנם כתבנו שנראה שזה דווקא בכוונה סתמית אך לא כשיש מעשה המוכיח שאז לכ"ע די בטעם דאינו מתכוון ע"מ להתיר.

קלה ואם נמצא נקי מותר לטווחו. ובתוך דבריו (שם סוף ס"ק 9) הביא ששמע מהגרי"ש אלישיב זצ"ל, הגרב"צ אבא שאול זצ"ל ולבחל"ח הגר"ש ואזנר שליט"א והגר"נ קרליץ שליט"א שבמאכלים כאלה די בבדיקה קלה ע"מ להחשיבם כספק איסור ואז מותר לטווחם ע"מ לבטל את הספק איסור. [ולא מצאתי בדבריו שכתב במפורש מה יהיה הדין בכגון שטוחן את הפרי כיון שרוצה להשתמש בו כך לשם הכנת מאכלו (כגון שמכין גלידה וכד' וכנ"ל)].

ג. מדברי הגר"י יוסף שליט"א בספרו 'ילק"י (או"ה ח"ב עמ' קצח ד"ה ואמנם ועמ' ריט ד"ה ובשו"ת) משמע שאם אין כוונתו לבטל את האיסור אלא כוונתו אחרת מותר לכתח' לבשל או לטחון את המאכל אפי' אם ודאי שיש בו תולעת (משום שחשיב כאינו מתכון לבטל את האיסור).

ד. במדריך הכשרות של בד"צ העה"ח (לימות השנה, ניסן תשע"ד עמ' 122) כתבו שאפשר להקל 3 לטחון תות שדה טחינה דקה בבלנדר לאחר תהליך ניקוי (הכולל הורדת העלים עם מעט מבשר הפרי, שריית התות לשלוש דקות עם מעט מי סבון ושטיפה טובה בדרם מים שלוש פעמים).

ה. [מסקנת הרב ברנר במאמר הנ"ל] אם סיבת הריסוק משום שכן דרך שימושו הנורמלית, וכגון שמכין מאכל לתינוק ומרסק עבורו פרי שנגוע בחרקים, או כגון שמכין גלידה מתות שדה, או כגון שמכין מרק כתום ומרסק לצורך זה ירקות שונים, או כגון מה שמצוי בתעשיית המזון שמשתמשים מטעמי נוחות ב"מחית פרי" ולא בפרי עצמו. אזי לשיטות שמתירים לבטל איסור כל שלא מתכוון, ממילא היה לנו להתיר את טחינת הפרי, ובתנאי שמרסק את הפירות ריסוק מעולה כך שודאי או קרוב לודאי שלא נשאר בתוכם בריה שלמה. ויש לצרף בזה את שיטת השיבת ציון שכל שמערב דבר מאוס לא נחשב מתכוון לערב.

אלא שיש קצת לפקפק בזה מתרי טעמי, ראשית הרי דעת כמה מגדולי הפוסקים דבכה"ג לא חשיב "לא מתכוון" וכמש"כ לעיל, ועוד הרי כתבנו לחוש לכתחילה לשיטת הרדב"ז ודעימיה דבעינן ששים בדווקא נגד החרקים ומי יאמר לנו שיש ששים כנגדם.

ולכן לכתחילה טוב שיבדוק בדיקה שטחית את הפירות לפני ריסוקם...

ואמנם כל זה כשמטרת הריסוק היא לשם דרך הכנתו הרגילה של המאכל, אך אם מטרת הריסוק היא לשם כך שלא יצטרך לעמול בבדיקתם וכד' נראה שאין להתיר שהרי כאן כוונתו בהדיא לבטל את האיסור ובזה הוי מבטל איסור לכתחלה ממש. ואמנם אם יבדקם תחילה עד שנכנסו לגדר ספק אם יש שם איסור, והוא טורח גדול או הפסד לבודקם לגמרי, נראה לצדד להקל ולהתיר לרסקם אפילו שמתכוון לבטל את האיסור, דיש לצרף בזה כמה צדדי היתר דראשית יש להביא בזה את שיטת הכנה"ג, הפר"ת ודעימיה שמתירים לבטל לכתח' ספק איסור ואפי' באיסור דאו', ועוד יש להביא בזה

³ מתוך דבריהם שם קודם לכן משמע שאין זה היתר לכתח'.

את שיטת הפר"ח שכיון שאינו נהנה מהאיסור שבתערובת אינו נחשב שמתכוון לבטל את האיסור, וכן יש להביא בזה את שיטת השיבת ציון שכיון שהאיסור הוא דבר מאוס אינו נחשב שמתכוון לבטל איסור לכתח' (ובמנח"ש סמך על השיבת ציון כשיש עוד צדדי היתר וכנ"ל).

ב. הכנת משקאות חריפים מקליפות ופרחי הדרים

יש אפשרות להפיק ליקר מקליפות הדרים, על ידי שרייתם באלכוהול. כמו כן יש דרך להכין משקאות חריפים מפרחי הדרים על ידי בישולם והעברת האדים בצינור מיוחד לכלי אחר שם מתהווה מהאדים משקה אלכוהולי.

בהכנת אלכוהול באופן זה עלולים להתעורר שני חששות.

על קליפות פירות ההדר יש חומר ריסוס שלעיתים עשוי מאיסורים, בבישול הפירות מתבטל האיסור במשקה ויש בזה ביטול איסור לכתחילה. אך כבר ראינו לעיל שכאשר הכוונה היא לא לבטל איסור אלא להשתמש בדבר באופן בו רגילים להשתמש בו, לדעת הרבה פוסקים, אין בזה ביטול איסור. לכן להלכה מותר⁴.

בפרחים של פירות ההדר מצוי שיש חרקים שונים. הט"ז אוסר להכין יי"ש מחיטים שהתליעו, מחשש שמא יבואו לאכול את החיטים עצמם. לכאורה לפי זה יש להחמיר גם בפרחים של פירות הדר. אך הגר"ש וואזנר שליט"א מיקל בזה מאחר ופרחים אלו אינם מאכל ולא רגילים לאוכלם, ממילא לא שייך לאסור אותם שמא יבואו לאכול מהם⁵.

מקורות והערות

4. אודות ביטול איסור לכתחילה שכוונתו לדבר אחר ע"י לעיל (הערה 2). ובעצם הדיון שלנו, ראה בשו"ת מהרש"ם (ח"א סי' קעד) שדן לגבי הכנת משקה 'וישניאק' מדובדבנים שבתוך הגרעינים שלהם יש זבובים קטנים. ומהרש"ם מעלה להתיר בתנאי שיסננו את המשקה על מנת שלא יהיה בו גוף של חרק. ממילא בנדון דידן שאין גוף איסור אלא רק טעם מותר בלי סינון לפי שהטעם בטל ברוב. [על פי ספר נחלת יצחק (סי' צט עמ' כד)].

5. כתב בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' כז) "אשר שאלתם בענין פרחי פירות תפוזי"ם, שמבשלים אותם בכלי מיוחד, שיש לו צינור להוציא האדים ונעשה משקה ראויה לשתייה אם לעשות כן לכתחילה

מחשש תולעים וזבובים שיש בהפרחים כידוע, הנה עיין טו"ז סימן פד סוס"ק ט דאוסר לעשות יין שרף מחטים שהתליעו, לא משום מבטל איסור, רק מגזירה דשמא יבא לאכלו, אף דבעצם היי"ש אין שום חשש כיון דזיעה בעלמא הוא, ואין חשש תערובת בריה בתוכה, והפרי חדש שם חולק ומתיר לכתחלה, ומנהג העולם להתיר בזה, וגם המחמירים נראה דמודים בנ"ד דכאן אין חשש דשמא יבא לאכלו דאותם הפרחים אינם עומדים לאכילה בלא תקון, והלום ראיתי בדרכי תשובה שם ס"ק טו הביא מהשלחן גבוה דאפילו הט"ז דמחמיר בחטים מודה בחרצנים דאינם עומדים לאכילה, וזה כדברינו".